

Vangenstens Vilberg

Den store hovedbygningen på Vilberg ble bygget av foged på Romerike Ove Henrik Vangensten i tiden 1765 til 1771. Familien Vangensten hadde da bodd på Romerike i noen år, i det Jens Vangensten, sønn av presten Ove Ovesen Hviid i Vang i Valdres i 1718 kom i tjeneste hos sorenskriver Wexelsen, som da bodde på Vilberg. Han skriver i sin familiebibel at hans prinsipal holdt bryllup for ham og hans utvalgte Maria Leuning på Vilberg i 1723 ”aldeles uden bekostning for brudeparet”. De flyttet til konens gård i Leirsund i 1734. og videre til Hemnes i Høland, hvor han virket som sakfører til sin død i 1756.

Hans sønn var Ove Henrik, som ble født på Leirsund i 1735. Han fikk sin utdanning på stiftskontoret i Christiania, på sorenskriverkontoret i Fet, studerte juss under veiledning av familiens venn Hermann Colbjørnsen, som selv var juridisk student i København. Han ble cand.jur. i 1759 og giftet seg samme år med Margrete Bue på Urskog prestegård, og virket som prokurator på Leirsund og på Hemnes. I 1765 ble han foged over Romerike og bodde i Fet inntil han i 1771 flyttet til Vilberg, som han hadde kjøpt i 1765. Han døde i 1788. Gården ble da drevet videre av hans enke til hun døde i 1808, og så av sønnen Jens Johan, som likte å titulere seg selv som ”literatus”.

Det er ellers lite vi kjenner til av liv og virke til fogeden. Men jeg har ofte stillt meg spørsmål om hva som får en mann til å bygge et hus som på Vilberg, 21 ganger 21 meter i to fulle etasjer og et stort høyreist tak, langt ute på landet, uten bakgrunn i

Artikler nr. 1 – 2001 – 7. årgang

<http://sorum.historielag.no>

store eiendommer eller noen som helst form for industri. Det er en tid som er fylt opp med krig og stridigheter i Europa, et århundre med arvefølgekriger i øst, i vest og syd revolusjoner og syvårskrig, mens vi her i Norden levet stort sett i fred, etter at Karl 12. hadde falt ved Halden og freden på Frederiksborg slott i 1720 innledet en periode som professor Dyrvik betegnet ”den lange fredstiden 1720 – 1784”.

Godt gasjerte embedsmenn

Vi var ”benådet” med det mest totale enevelde med en rekke komplett udugelige konger i København. De er av historikeren A.O. Øverland betegnet som libertiner, pietist, alkoholiker, dessuten ble det lille vettet Kristian 7. hadde, effektivt slått ut av ham av hans far og hans lærer, slik at hans sønn kronprins Frederik til slutt overtok styret etter sin sinnsyke far. Veggen til Norge var lang fra tvillingrikets sentrum. Landet måtte styres av embedsmenn som måtte være lojale til kongen, og den beste måten å få det til på, den gang som nå, var å betale store gasjer.

Det er anført at fogedene den gang hadde en gasje på 1.800 riksdaler i året. Det er vanskelig å overføre dette til dagens verdier, men en ku var den gang verdsatt til 5 riksdaler, og Moer Koren fra Hovin anfører at en slektning av henne hadde kjøpt Vollgaten 8 i Christiania for 3.500 riksdaler, altså to årslønner for en foged. Embedsgasjene var meget store, og har vel da vært grunnlaget for at Vangensten kunne bygge som han gjorde.

”Det Sorte Kompani” var opprettet dels av private investorer og dels av staten, og drev en utstrakt handel både av

råprodukter og av foredlete industri- og håndverksprodukter. Nøstetangen og Herrebø hadde sine korte glansperioder. Tidens kunst og stil fant sin veg til Norge. Arkitekt og byggmester kjenner vi ikke, men at de store strømninger fra Europa på en eller annen måte fant sin veg til Romerike ser vi. Den store arkitekt fra 1500-tallets Italia, Palladio, gjorde sin innflytelse gjeldende lenger og lenger nordover i siste halvpart av 1700-tallet, og noe av ham har nok spøkt i Vangenstens bakhode.

Vi vet som sagt ikke så meget om hvorledes den gamle foged levet eller om hans ettermæle som foged. Fremdeles er det rettskraftige dokumenter som er underskrevet av ham. Men vi vet at han hadde gode forbindelser til Colbjørnsen-brødrene, etterkommere etter presten Colbjørn Torstenssønn, som var prest i Sørum og døde i 1720. Jacob Edvard og Christian var oldebarn av presten, jurister, og særlig Kristian utmerket seg med å ta aktivt del i en stor landbokommisjon som bl.a. frigjorde den danske bonde fra stavnsbåndet. Colbjørnsen kom visstnok aldri tilbake til Norge, men førte en korrespondanse med Vangensten, og det kan være nær å tro at noen av de idéer som kom til uttrykk i landboreformene i slutten av 1780-årene i Danmark også til en stor grad hadde sin opprinnelse i Sørum.

Sønnen Jens Johan Vangensten

Fogeden døde i 1788, og gården ble drevet videre av hans enke. Men gasjen ble borte og økonomien måtte strammes til. Madam Vangensten begynte da sin skole for unge piker, som så interessant er beskrevet av Inger-Marie Kvaal Lie i Artikler nr. 4-2000. Sønnen Jens Johan var født i 1766. I 1776, ti år gammel, skriver han i familiebibelen: ”I 1774 begynte min skolegang under en gammel underoffiser, Hans Hyggen. Sommeren 1775 kom student P.C. Bech hid for at informere, da min kammerat Per Mørch beklagede at ’Glæden nu var forbi på Vilberg’.”

I 1783 reiser Jens Johan Vangensten til København for å studere og han fikk en strålende attest fra sin professor: ”I blant de Candidater som jeg i mit Decenat og Recorat har examineret for at kunde blive privatum inscriberede ved Universitetet, har ingen været som har vist Fremgang i Skolevidenskapene som Suplikanten.” På hans anbefaling får Vangensten lov til å gå opp til juridisk embetseksamen uten å ha tatt den regulære anneneksamen, og i 1785 ble han juridisk kandidat.

Enevold Falsens vekst og fall

I 1788 inntreffer en kjempeskandale i Christiania, og merkelig nok lever historien ennå, mer en 200 år senere. Georg Apenes skriver om den i sin bok ”Tyttebærkrigen” i 1988, og professor Daae skriver om den i Morgenbladet 100 år tidligere. Den 33 år gamle Enevold de Falsen var nettopp blitt utnevnt til det høyeste juridiske embede i Norge, overrettsjustitiarius. Han var en meget vel ansett mann både i Norge og i Danmark, toneangivende i selskapslivet og en meget populær amatørskuespiller. Dessuten var hans politiske og juridiske innflytelse udiskutabel. Han var en av toppene i Christiania.

En bror av Johan Herman Wessel, generalauditør Ole Wessel, om hvem Johan Herman skrev:

”Han tegnet Kart og leste Loven
Var like flittig som jeg var doven,”
fulgte med hæren på dens felttog mot Sverige i 1788. Mens ektemannen var i felten, hadde Falsen innlatt seg med Wessels frue, som ble karakterisert som ”inntagende, talentfull og romantisk lettsindig”. Wessel fikk rede på dette ved sin hjemkomst, og det ble en stor oppstandelse.

Fallet ble dypt for Falsen. Han måtte øyeblikkelig forlate byen. Fra å være en av Christianias mest populære menn, måtte han si fra seg sitt nyervervede embede, og ble forflyttet til Steigen i Nordland som lagmann for Nordland og Finnmark. Det er grunnen til at

ungdomslagene har reist en minneste utenfor Steigen kirke over hans sønn Christian Magnus Falsen, ”grunn-lovens far”, som tilbrakte noen av barne-årene der nord.

Den farlige dame ble sendt til Vilberg. Hun var stedatter til Herman Colbjørnsen, en fetter av Christian, og het Helene, født Barclay. Det er Emmerentze Munch, en av Madam Vangenstens elever på pikeskolen, som skriver om henne i sine Optegnelser: ”et pragtexemplar af et Fruentimmer, smuk, talentfull, talte sprog, spillede og sang perfekt. Naar hun kom til byen var det alltid megen opstand. Hun hadde et værelse staaende til seg, reiste med slør og hadde stedse Handsker paa sine Hender.” Hun bodde mange år fast på Vilberg, men inngikk senere i et ulykkelig ekteskap og døde i 1826.

Enevold Falsen kom etter noen år tilbake til Christiania og inntok igjen sin plass blandt embedsmennene, men var sterkt preget av forvisningen og til dels deprimert. En sen høstdag i 1808 ble han funnet druknet i Christianiafjorden.

”Literatus” Vangensten

Jens Johan Vangensten titulerte seg som ”literatus”. Jeg har en rekke brev adressert til Literatus Vangensten. Han likte å strø om seg med latinske og norske epigrammer og sitater, og var en ivrig bidragsyder til den ene avisen vi hadde i Christiania den gangen, Norske Intelligenz Seddeler.

På vinduene på Vilberg risset han inn med diamanter: ”Uti opus manuum vario sermone levemus” (La oss lette det nyttige håndverk med vekslende samtale.) og ”Exigotere nemo quicquam poterit quod magis decorum regent sit quam clementis” (Ingen kan uttenke noe som bedre smykker herskeren enn mildhet.) Dette er oversatt av professor Egil Kraggerud, som anfører at det antagelig er sitater fra Ovid og Seneca. Så Vangensten var en belest mann.

En god dag har han skrevet ”Das Leben hat viele Freuden” (Livet har mange gleder.), og i et mer betenkelig øyeblikk

*Let Modens Aag i Støvet kan nedtrykke
All Hjertets Fred, all Sjelens Kraft og Rang
Kun Dyd, ey Pragt er Kvindens beste Smykke
Den bepryde skal selv Gravens Bred en gang.*

På et annet sted står det:

*At holde Sandserne i Fred med Dyden
er det beste middel dette
Ved arbeid og ved Sved dem flittigen at trætte
Thi, intet bringer dem så lett af Orden
Som ledigt Drømmeri.*

I april 1813 er følgende anekdote å lese i Intelligenzseddelene:|

”En Selveyerhusmand havde lagt en tidlang syg. Børnene vare voxne og fraværende. Konen alene rygtede den Syge og hennes øvrige Dont i den som sedvanlige eneste Stue de havde. Manden var avholdt av Naboerne som, naar deres Vey faldt saaledes, saae og spurde til ham. En av disse kommer en dag og spørger Konen ’Hvordan er det me’n Gabriel?’ Hun svarede ’Je veit inte, du faar sjøl see.’ Han gikk hen til sengen og sagede efter noen Beskuelse ’Je mene’n Gabriel er dau!’ ’Det kan nok være,’ svarer Konen ’e har inte fornømme han har rørt paa seg i et parr Dager.’ Naboens gjetning var riktig.”

”Den ser meg ut,” skriver Moer Koren i sine erindringer, ”denne anecdot at kunde være af herr Vangenstens Fabrik.”

Økonomisk nedgangstid i Norge

I 1806 dør Madam Vangensten. Gården overtas av Jens Johan, som er den eneste sønnen som vokste opp. Det var slutt på de gyldne tider ved århundreskiftet. Jakob Aall skrev i sine erindringer i 1841: ”De siste aar av det hensvundne og de første aar av det nuværende aarhundrede var i våre nærings-veiers historie at betragte som Norges gull-alder.” Trelastprisene i England steg til høyder som tidligere var ukjente, kvantumsbegrensingen for det enkelte sagbruk ble opphevet, så samtidig

som prisene steg øket også mengden. Fiskeri-næringen var vanskeligere ute. Silde-fangsten var dårlig, men eksporten av klippfisk og tørrfisk steg betraktelig, samtidig som tran og rogn ble bedre utnyttet. Bergverksdriften gikk med store underskudd, og skipsfarten ekspanderte. Det var en tendens til at båtene gikk i fart mellom fremmede havner. Ifølge finansminister Schimmelmann var sjøfarts-næringen blitt landets hovednæringsveg.

Poteten gjorde sitt inntog i landbruket i slutten av 1700-tallet, så det ble lettere å livberge seg også på små gårder. En tysk reisebeskrivelse skriver at "landets Rigdommer og Folkemengde øker fra aar til aar." Men landbruket er dårlig, så det trenges store tilførsler av korn hvert år.

Da Jens Johan overtok gården, var det stort sett slutt på de gyldne tider. I 1808 begynte krigen med England. Kron-prins Frederik hadde tvungent valgt Napoleons side, og Norge ble hardt rammet. Blokaden satte inn. Korn ble mangelvare, og eksporten av trelast stoppet stort sett opp. Det ble mangel også på salt, og Vangensten engasjerte seg sterkt i å finne nye saltforekomster.

Sine reisemål har han risset inn i vinduene på Vilberg. Vi kan følge ham helt fra 1799 og i mange år fremover. Det kulminerte i 1810, da han besøkte 11 kjøpsteder og boret etter stensalt, uten å finne noen drivverdige forekomster. I 1804 foretar han en lengre reise. Han tar inn hos sin svoger Keyser, som er slottsprest på Akershus, og besøker en rekke av de mest fremtredende personer i byen, var på Tøyen, Ljansbruket, Hellerud, Bogstad, rådmann Falsen og flere.

Den 20. august får han båtleilighet til København, hvor han igjen oppsøker fremtredende menn. Han deltar i "stor cour" på slottet i anledning av at Kongens niese blir forlovet med prinsen av Hessen, og blir mottatt av førsteminister grev Rewentlov, finansminister Schimmelmann, Christian Colbjørnsen og flere. Det er usikkert hva hans erend egentlig har vært. Men han forteller at han har lagt en "drøi

memoire om Brosagen" under en audiens hos Kronprinsen. Jeg går ut fra at det gjelder en tvist madam Vangensten hadde vedrørende Leirsund bro. Hun eide den og hadde inntekter derfra, og førte en sak om dette.

Inspektør for Bernt Ankers eiendommer

Jens Johan Vangensten kom også i nær kontakt med Bernt Anker, som da bodde i København.. Han var Norges mektigste mann på den tid, hadde store eiendommer og bedrifter og 20.000 mann ansatt. Det kan se ut som Vangensten hadde en del oppgaver for ham. Han opptrer nærmest som en sekretær for ham, og ble ansatt som inspektør over alle Ankers eiendommer i Norge.

Øivind Davidsen skriver i sin bok om Bernt Anker: "En hittil upåaktet forretningsdisposisjon fra Bernt Ankers siste levetid vitner kanskje tydeligere enn noe annet om en svekket virkelighetssans. Det er kommet for dagen en formell fullmakt som han utstedte på stemplet papir til den før nevnte "literatus", som han kallte seg, cand.jur. Jens Johan Vangensten på Vilberg i Sørum. Vangensten får her bemyndigelse til på Ankers vegne å undersøke, som det ordrett heter 'hva som helst av godsets eiendommer og verker jeg besidder i Norge og å anordne hva han synes straks å iverksette til min uoppholdelige skades forebyggelse inntil han efter brevveksling med meg mer bestemte forføininger fra meg i enkelte deler erholder'. Det presiseres videre ettertrykkelig at alt hva Vangensten i så måte foretar på Bernt Ankers vegne skal anses som gjort av Anker selv.

Denne fullmakt er datert i København 6. mars 1806, ca. 6 uker før Anker døde, og en mer vidtrekkende fullmakt kan vel ingen rasjonaliserings-ekspert få. Dette er en så meget mer påfallende avslutning på Ankers suverene forretningsførsel, som literatus Vangensten, alle hans gode egenskaper ufortalt, tydeligvis har vært blottet for forutsetninger til å løse en slik oppgave.

Denne besynderlige fullmakt må jo også virke som et slag i ansiktet på alle Bernt Ankers innarbeidede og betrodde folk. Etter Bernt Ankers død, og etter at Vangensten i høye toner hadde besunget ham i Norske Intelligenz Seddeler, krevet literaten 600 riksdaler av fideiskommisset som et mindelig oppgjør. Da kollegiet forlangte at han skulle avgi rapport om hva han hadde utrettet for en slik betaling, nektet han kort å gi nærmere detaljer om sitt arbeid. Han truet i stedet med å gjøre rettslig krav på 600 riksdaler i årlig pensjon. Det endte altså med at han etter kongelig resolusjon fikk utbetalt av fideiskommisset 600 riksdaler en gang for alle ”for ingen ting”, slik heter det nå på aktomslaget.

Giftemål og dagboksnotater

Jens Johan Vangensten overtar altså Vilberg i 1806, men slår seg ikke ned her før i 1808, sammen med sin Thrine. Hvem som styrte gården i de to årene vet jeg ikke, men går ut fra at det er fogedens søster, faster Kirsten, som Emmerenze Munch skriver om fra sin tid på pikeskolen. Kirsten døde på Ulverud, en av gårdene under Vilberg, i 1820.

I 1806 ble deres sønn Bodvar Hussein født. Moer Koren skriver om en barselvisitt hun gjorde hos sin venninde Thrine: ”Ved at see min kjære Thrine, med sin lille Dreng ved Brystet, se henne siddende oppe, og saa frisk og munter og alt som henne, stemt i samme tone. Fatter Vangensten, som i bare Linned, foroven forstaar seg, sat og ragede det gamle Familiearkiv igjennom, fikk i en Hast kastet en Nanquins Frakk, og nu gikk Komplimenteringen for seg på begge sider. To Nabokoner som nyligen før meg arriverede med hver sin Flødegrødpotte og Lammesteg, sat noksaa strunkne i Barselstue. Vi smagte, baade jeg og Barselkonen Grøden av begge Pottene. Gudbevar's, og den ene var saa Gud ganske bra, men Lammestegen var riktignok bedre.”

Tiden hadde forverret seg betragtelig. Misvekst og hungersnød,

sykdom og feilslåtte avlinger preger årene frem til 1814. Det er på denne tiden Jens Johan Vangensten skriver sin dagbok som er referert i Sørums Bygdebok, som så godt beskriver vanskelighetene.

Moer Koren på Hovind skrivergård forteller at hun den 10. mai hadde bud fra Vilberg om å få kjøpe poteter. ”Gud give,” skriver hun, ”at jeg hadde 1.000 tønner at dele ut mellom de mange trengende.” Med budet fra Vilberg fikk hun et brev fra Anne Messel, søster av Jens Johan og gift med postmester Messel. Hun forteller: ”Moer Vangensten har til straff for at hun i Søndags Vævede 3 ½ alen Baand faaet sterk Ryggspine, og takker sin Gud fordi hun, som ogsaa var der i vevstolen, i tide følte en slags Rædsel, at det ikke var Sabat-arbeyde.”

Norge som kasteball

Krigsutbruddet fikk en katastrofal virkning i Norge. Trelast som allerede var lastet, måtte losses. Klippfisk og tørrfisk som lå på lager for å sendes ut, ble liggende. Krigen kom nærmere. I 1808 sto de navngjetne slagene rett på den andre siden av Glomma. Moer Koren sitter på skrivergården på Hovind i Ullensaker og opplever at de unge drar i krigen; ”saa tungt slo aldrig mit Hjerte ved Afskjeden med mine Børn. Kl. 12 red de herfra.”

Utover i 1814 deltok Vangensten flittig med inserater i avisen. Det var et spennende spill om makten. Sverige gjorde sine krav gjeldende overfor Napoleons beseirere og literat Vangensten var ivrig deltager i polemikken. De 4. februar finner vi i Inteligenz Seddelene følgende notis: ”Uvidende om Hr. P.C.'s oppholdssted, maa jeg gjennom dette Blad bevidne ham min varmeste Takk for den meg meddelte Efterretning om min salig Kones Likegyldighet mod mig saa meget mer da jeg erkjenner, at de Beveggrunde ikke kunde have været Bagvaskelse mod den salig avdøde, men blot at tjene mig til Advarsel ved min forestaaende Forbindelse med min elskede Christiane.”

Halvdan Koht skriver om dette innlegget: ”Det er så karakteristisk for sin tids bladpolemik, at det fortjener å bli citert. Stykket er underskrevet ”Norbye”, og dette forfattermerke betyr intet mindre enn Norge. Det er selve det Norsk Folk som takker P. C., Ponte Corvo (Carl Johan) for meldingen om Danmarks likegyldighet for det. Den ”Christiane” den vil forbinde seg med er Christian Fredrik. Det ble fortalt i samtiden at forfatteren var den bekjente literat Vangensten og at familien Thrane sto bak ham.”

Vangensten var med i det første overordentlige Storting som trådte sammen den 7. oktober 1814, blant annet for å ta stilling til Mossekonvensjonen. Vi kjenner ham igjen i et hilsningsvers i Intelligenz Seddelene:

*Evigt held med alle Brave
Ingen Nordmann vorde Slave
Om han enn i Kampen falder
Staar hans Roes til senest alder.*

Fra 1810 ser det ut til at han selv står for driften av gården. Samme år er han med på å starte et sogneselskap for Sørum, antagelig med det formål å utbre ”Kundskaber om Jorddyrking”. Dette selskap forsvant sporløst, men gjenoppsto i 1829, som en underavdeling av det Kongelige Selskab for Norges Vel. I 1817 bortforpakter han gården et års tid, men overtar så igjen selv og ansetter en gårdsfullmektig. I 1815 blir han valgt inn i Stortinget som representant for Akershus, blir medlem av Lagtinget og sitter i komitéen for Land, Skog og Bergvesen.

Slutten av Jens Johan Vangenstens liv
Hele landets økonomi var i vill uorden. De store handelshus gikk over ende. Bernt Ankers Fideiskomiss gikk konkurs, Karsten Anker måtte gå fra Eidsvold Værk og mange andre kom i store vanskeligheter. Vangensten måtte også forlate Vilberg og flyttet inn i en leilighet i Christiania.

Professor Leiv Amundsen har skrevet om slutten av Vangenstens liv. Det

er en trist historie. Det må ha gått ut med ham i de år som var så vanskelige økonomisk for vårt land, og han må også være blitt åndelig redusert. Hans ulykke står i forbindelse med skandalebladet ”Statsborgeren” redigert av den beryktede Peder Soelvold. I et nummer var det innrykket noen gyselige smedevers mot hedersmannen Jonas Collett, en helt gjennom edel og uegen-nyttig embedsmann. Et par vers lyder utrolig nok:

*Med Statens Gods han lesker seg
I Gjerrighet han svirer
Inbilder oss vor stat er rig
og viser frem papirer.*

*Hvad nytte har vel Collett gjort
for Staten i det hele
Hvad annet edelt godt og stort
End egen Kasse mælet.*

Regjeringen, Kongen og Statsminister Løvenskiold i Stockholm beordret den anonyme forfatter eller bladets utgiver satt under tiltale. Samtidig mistet Statsborgeren sin portolettelse. Folk mente versene måtte komme fra en forrykt løytnant Hedel som hadde et horn i siden mot Collett. Men han nektet forfatterskapet, og ble støttet av Soelvold. Den 11. april erklærer Vangensten at det er han som har skrevet versene. Ryktet gikk i Christiania at han hadde påtatt seg forfatterskapet for 20 spesiedaler. Dette ble lansert i Morgenbladet for 30. april, og noen dager senere protesterte Vangensten kraftig mot dette.

Saken mot Vangensten ble ført i Byretten, og dom falt 9. april 1835. Han skulle betale en bot på 3 mark (dvs. være æresløs) og hensettes i tukthusarbeide i 6 måneder. Han lå syk i sitt losji da dommen ble forkynt. Han appellerte dommen til Stiftsoverretten, og ba i Morgenbladet om bidrag til å kunne opprettholde livet og ”utholde prosessen mot aristokratiske Forfølgere og formørkere”. I overretten kom det for en dag at smedeversene likevel var skrevet av Løytnant Hedel, som var

blitt erklært sinnsyk. Det er en gåte hvorfor han hadde påtatt seg skylden. Trengte han pengene, ville han av en eller annen grunn skåne Hedel, som ville fått avskjed, eller trodde han at han kjempet for trykkefriheten?

Rettsaken mot Vangensten fortsatte, og endte først 3. april 1837. Han ble frifunnet, men idømt saksomkostninger. Men da var han allerede død. Han døde 8. februar 1837.

Vangenstens sønn, Bodvar Hussein, som var født da Moer Koren skriver om sin barselvisitt hos Thrine, var kollega med Henrik Wergeland som amanuensis på Universitetsbiblioteket inntil han ble fullmektig i Kirkedepartementet. Han søkte embedet som riksarkivar, som Wergeland fikk, ble byråsjef og senere, i 1844, ble han sorenskriver i Namdalen, siden i Lyngdal. Hans mor flyttet til ham i Namdal og døde der. En datter av Bodvar ble gift med maleren Amaldus Nielsen, og deres barn antok morens navn.

Terje Askvig

Kilder, kultur og samfunn

Vi vil anbefale alle medlemmer i Blaker og Sørums historielag å delta på det kurset som Romerike Historielag arrangerer de tre første tirsdagene i februar. Kurset vil gjennomgå mange ulike typer kilder og sette dem inn i en større sammenheng. Det blir både gjennomgang av kilder på internett og kilder som befinner seg i arkiv og bibliotek.

Påmelding må finne sted snarest (fristen var egentlig 15. januar) til Historielagets hus, telefon 63 87 88 90 eller på e-post rohists@online.no. Kursavgift på 200 kroner betales ved kursstart. Det er mulig å delta på bare en eller to av kveldene.

Oppvekst på Melvold i Frogner i mellomkrigstida

Del 13: Brødbaking

Hjemme på Melvold ble det bakt brød en gang i uka. Jeg husker så godt det store brødtrauet og at mor fyllte mel i det etter en bestemt oppskrift. På stabburet var det

et avlåst rom som vi kalte «melbua». Der inne stod det to store og en mindre melbøle, og i dem var det bare husholdningsmel. Den største bøla var delt i flere rom, et rom for hvert melslag. Mor hadde en flat fin treskovel som hun brukte til å øse mel med. Hun tok et visst antall skovler grovt hvetemel, så en bestemt mengde rugmel og til slutt noen skovler byggmel. Alt melet var naturligvis av egen avl og var blitt malt på Aktiemølla i Gjerdrum.

Når guttene gikk inn til kvelds, hjalp de til å bære brødtrauet inn på kjøkkenet, hvor det ble plassert på to taburetter ved siden av vedkomfyren. Den som hadde kjørt melka om kvelden, hadde da vært innom butikken og fått med seg for 25 øre gjær. Dette var før det kom bestemmelser om fast lukningstid, og flere av dem som kjørte melka om kvelden tok det som en selvfølge at de kunne komme inn på butikken for å handle, selv om klokka ble både halv åtte og åtte. Der kunne de somle, røyke, prate og kanskje drikke litt øl mens de satt der. Det var ingen som tenkte på de stakkars butikkjentene som skulle rydde og vaske etter dem.

Fra 1. juli 1935 ble det bestemt at butikken skulle stenge klokka 17.00. Da ble det ramaskrik, i hvert fall på Frogner. Det var nesten så en skulle tro at hele samfunnsmaskineriet ville komme til å stoppe. Lukningsvedtektene ble jo naturligvis omgått, for det var noe som het å gå bakveien. Fra samme dato ble det også innført noe som het omsetningsavgift. Det vil si at dersom du handlet for inntil kroner 1,49, så måtte du betale et tillegg på 1 øre. Var beløpet minst kroner 1,50, måtte det betales 2 øre i tillegg, og så videre oppover. Prisene var ikke høye, og pengene var mye verdt den gang, så folk flest så 1-øringer som penger det var godt å ta vare på.

Dette med gjærhandelen på butikken ble visst et sidespor. La oss komme oss tilbake til brøddeigen. Den ble satt om kvelden. Deigen ble eltet, og stod så og este hele natten. Ved frokosttid dagen etter var

deiget ferdig eset. Når bordet ble ledig etter at frokosten og oppvasken var unnagjort, ble deigen etter hvert tatt ut av brødrauget og rullet ut i store, runde brød på kjøkken-bordet.

En slik brøddeig rakk til 30 - 32 brød som ble lagt på store treplater og båret ned i bryggerhuskjelleren. Nedgangen dit gikk ned gjennom en såkalt «kjellerhals» med en dør øverst og nederst. Det var 8 - 10 trappetrinn ned til døren som gikk inn til kjelleren. I peisen lå det alltid ferdighugget knusktørr bakerovnsved av gran. Den dagen det skulle bakes måtte det ha vært fyrt i bakerovnen i 2 - 3 timer, så den var helt gjennomvarm.

Kullrester og sot måtte fjernes veldig nøye, og det ble til å begynne med bare raket ned i peisen før det ble fjernet. Til å gjøre ren bakerovnen ble det brukt en lang treskrape. Til å ta den siste finpusen brukte mor en lang, solid trestang med en splitt i enden. I den splitten festet mor en stor, ren sekkefille som hadde vært dyppet i vann slik at den var nokså fuktig. Den brukte hun til å finpusse hele flaten i ovnen med så den ble helt ren.

Da var ovnen klar til å sette brødene inn. Til det brukte mor en lang, solid tre-stang med en rund skive i enden. Brødene, som det var stukket seks hull i med gaffel mens de stod til heving, kunne nå settes inn i ovnen. Den måtte selvfølgelig fylles innen-fra. Når alle brødene var satt inn, ble døren til ovnen lukket for å holde på varmen, og der inne var det ganske hett. Hvor mange grader det var, vet jeg ikke, for det ble visst aldri målt.

Jeg husker ikke sikkert, men jeg tror at brødene ble stekt i omtrent en time. Da var de ferdig stekt, og ble tatt ut og lagt til avkjøling på et stort, rent bord. Der ble det lagt over dem et stort klede som var sydd av hvite lærretssekker. Der stod brødene til om kvelden, og da var de for lengst blitt avkjølt.

I mange år var det min oppgave å bære brødene opp i en ståltrådkurv fra bryggerhuskjelleren og inn i kjelleren i

hovedbygningen. Her plasserte jeg brødene i ei brødkiste som Kristiansen, han som laget duebur til oss (se del 5), hadde snekret. Brødene ble satt to og to i bredden. Hele bunnen ble fylt, og det ble ganske mange brød i det neste laget også. Jeg glemmer aldri hvor godt det smakte av de små skorpen som jeg brøt av på siden av brødene. Det var virkelig godt knask. Som nevnt ble det bakt brød bare en gang i uka, men jeg tror ikke at vi tok skade av å spise brød som var noen dager gammelt. Det var vel snarere tvert om. Jeg har mange ganger savnet det gode brødet som ble bakt i steinovn, for det hadde absolutt en fin og god smak. Den store brødkista tilfalt meg da vi delte hjemme. Den står i underetasjen der jeg bor, og er nå minst 70 år gammel.

Flatbrødbaking

En gang i året, i lengre tid, kom en gammel kone hjem til oss for å bake flatbrød. Hun het Gurine og bodde alene i et lite hus på andre siden av dalen mellom Myhrer og Opsahl. Vi kalte henne vel bare for “bakste-kona”. Hver gang hun kom, satt hun i bryggerhuskjelleren med bakingen sin i 2 - 3 dager. Hun måtte ha rikelig med fin-hugget knusktørr granved til steking som foregikk på en stor rund jernplate eller takke, som det heter. Takka ble lagt på tre litt store steiner i peisen. Ved siden av seg hadde hun den store bakstefjæla som mor brukte til julebaksten. Der kjevlet hun flatbrøddeigen i store tynne leiver. Etterpå tok hun en liten trinse som satt på et skaft og rundet av leiven så den fikk plass innenfor kanten på takka. Det måtte jo ikke være noen hjørner eller spisser utenfor.

Hva slags mel hun brukte i flatbrødet, husker jeg ikke, men jeg mener at det var to forskjellige slag. Brødet var i hvert fall godt og varte gjerne hele året. Gurine satt trofast med flatbrødbakingen sin fra morgen til kveld, bare avbrutt av spisepauser. Hun var glad i kaffe, og hadde en liten kaffekjele som hun passet på å holde varm, og tok en kopp en gang i blant mellom måltidene.

Etter hvert som hun bakte la hun flatbrødet i stabler. Disse ble så båret bort på stabburet og lagt på en benk på "mel-bua". På den benken stod det også for det meste en sekk syltesukker med harde klumper i. Når jeg var med inn der, hendte det nok at jeg passet på å lure meg til en slik klump sukker for å suge på. Det smakte jo veldig godt, men var sikkert ikke bra for tennene. Flatbrødet, som jeg også tok litt av, var sikkert sunnere.

Kristian Lieungh

Ungdomslagsfaner

Eg driv for tida og registrerer faner innafor den frilynte ungdomsrørsla med tanke på ei bok ein gong i framtida. På Romerike var og er det fleire ungdomslag, dei fleste tilslutta Romerike Ungdomsforbund. Eg har til nå registrert fanene til Blaker ul., Søndre Høland ul. Samt nokre frittstående leikarringer. Eg lurar på om Sørums ul. – som visstnok er gått inn – hadde fane og i så fall kor eg kan få registrert den.

Dessutan skulle eg hatt fleire opplysningar om fana til Blaker ul. (produksjonsår, kven som har måla den, osv.).

Når fanene er registrerte (det tar si tid) er det meininga å søke Norsk kulturråd, eventuelt andre instansar, om pengar til fotografering.

Dersom nokon i Blaker og Sørums historielag veit om ungdomslagsfaner, er eg takksam om dei tar kontakt.

Asbjørn Thomassen

Rådnyv. 5B, 1488 HAKADAL

Tel.: 67 07 69 44 (heime)

22 11 50 80 (arbeid)

Gårdshistorie inntil 1647

I et arkivskap på biblioteket i Sørumsand ligger det et manuskript med denne overskriften. Det er skrevet av den senere professor i historie, Andreas Holmsen. På omslaget står det "TIL BIND III". Et usignert brev til "Hr. cand. filol. Andreas Holmsen, Oslo" er med blyant datert "juli 44". Dette er to år etter at første bind av

bygdebok for Sørums ul. var utgitt, og optimismen stor med tanke på en snarlig utgivelse av bind to og tre, det siste med gards- og slektshistorien.

Fordi vi nå står foran realisering av bygdebokprosjektet, vil vi gjerne trykke Andreas Holmsens manuskript her i Artikler fra Blaker og Sørums historielag. Og vi velger den rekkefølgen som Holmsen selv valgte, nemlig etter stigende matrikkel-nummer.

Vi startet gjennomgangen av Andreas Holmsens manuskript i nr. 4 – 1999, og førte det med et mindre avbrudd fram til gardsnummer 31 i nr. 5 – 2000. Det er om lag det området som første bind av den nye bygdeboka vil omfatte. Denne gang er vi kommet fram til gardsnummer 32, 33, 34 og 35, som muligens vil være starten på det andre bindet.

Vi mottar gjerne kommentarer og innspill til Andreas Holmsens manuskript fra leserne.

Sørvald

Dette tidligere underbruket til Prestegården har sikkert ikke det minste med Vald gr. nr. 31 å gjøre, siden det ligger en halv mils vei unda. Det er visstnok, som Rygh mener, den gamle gården Saurvoll, som i 1493 lå til presten ved Asak kirke i Sørums ul. med en skyld av 3 hefselder og 1 skippund malt. Det svarer til 20 øyresbol, altså en fullgård. 1575 er den nevnt som ødegård i preste-kordeboka med en skyld av 6 lpd tunge, og 1624 blir det opplyst at den bruktes under Prestegården. Dette fortsatte så i lange tider. Sørums første herredshus lå altså på typisk ødegårdsgrunn.

Ålgård

Var en vanlig fullgård i 1577 og trolig også i gammelnorsk tid. Skyldte 1555 og senere 2 skpd tunge. Eierne var da kongen, men gården hørte til Hovedøy klostergods, som var blitt konfiskert av kongen like før reformasjonen og lagt under befalingsmannen på Akershus. Når Å. kom under klosteret, vet vi ikke sikkert; men det er mulig det er denne gården det siktes til med en opplysning i Akershusregisteret

under Hovedøybrevene (nr. 1486). Det er her nevnt et testamentbrev fra en Oluf Warger til klosteret på "Olgodenhoff" og en del av Rosholmen i Øyern. Noen annen gård i nærheten av Øyern som dette kan sikte til, er ikke lett å finne; men dessverre er brevet ikke datert i registeret. Fra det øieblikk Hovedøyklosteret ble okkupert av kongens menn i 1532, er imidlertid saken grei: Ålgård var da krongods og fortsatte å være det i lange tider.

Smedsrud

Her var det etter et diplom fra 1312 to gårder, vestre og østre. Etter manndauen ble den ene nedlagt og gikk åpenbart helt opp i den andre. I 1577 er det bare 1 halv-gård, som riktignok gir ekstra vissøre av en ødegård; men det gjelder mest sannsynlig Vølner engeland, som vi allfall i 1616 får høre ble brukt under Smedsrud (se Vølner). Selve S. skyldte i nyere tid 1 ½ skpd. tunge.

Eierforhold

Etter det nevnte diplom fra 1312 tok Haakon V. da tilbake 3 spann og 1 øyres skyld i vestre gården Smedsrud fra Havtor Jonsson på Sudreim sammen med annet gods han før hadde fått av kongen - mot at Havtor fikk en tilsvarende eiendom i Solør. Om herrene til Sudreim fikk dette godset igjen senere, eller om det var vestre gården som ble nedlagt, er ikke godt å si; men da de to gårdene var slått sammen til én i senmiddelalderen, tør vi iallfall tro at denne gården lå til Sudreim. Smedsrud er riktignok ikke med i skjøtet til kongen 1599, men står oppført som Gylvilsgods i jordeboka fra 1616, så det må være gammelt Sudreimsgods. 1649 til Hannibal Sehested som det andre Sudreimsgodset, og seinere samme år ble det makeskiftet til Kristiania Katedralskole (NRR IX, 347).

Sorum

Om denne berømmelige gård er det ikke stort å si fra alminnelig gårdshistorisk standpunkt før vi kommer langt frem i nyere tid. Den var selvfølgelig bare én, stor

gård i gammelnorsk tid og stod som adelig setegård utenfor skatteklasseordningen. Blev fullgård i senmiddelalderen da den ble leid bort til bønder. Skylda ble fastsatt først da - til 3 skpd. tunge. Gården fulgte med det andre Sudreimsgodset til kongen 1599 og til Hannibal Sehested i 1649. Den ble av ham senere samme år makeskiftet til Kristiania lagstol sammen med Vølner engeland, som da var underbruk.

Andreas Holmsen

Amerikansk justisminister med røtter i Blaker og Nes

Den konservative republikaneren John Ashcroft, som Georg W. Bush har valgt som justisminister til sin nye regjering har ei bestemor som utvandret fra Romerike. Det er Torbjørn Greipsland, som har skrevet mye om den norske utvandringen til Amerika, som forteller dette til Romerikes Blad søndag 7. januar.

Oldeforeldrene het Johan Adolf Olsen Braaten og var fra Nes og Bolette Randine fra Blaker. Deres datter Karen Olava Braaten giftet seg med skipper Johannes Larsen fra Radøy nord for Bergen, og emigrerte til Amerika. Der fikk de datteren Grace, som er John Ashcrofts mor.

Vi regner med at historielagets slektsforskere nå vil kaste seg over stam-tavla til John Ashcroft for å finne fram til hans mulige slektninger i bygda.

Velkommen til åpen dag i Historielagets hus i Skedsmo

Slektshistorisk utvalg i Romerike historielag inviterer til åpen dag i Historielagets hus ved Skedsmo kirke lørdag 10. februar fra klokka 10.00 til klokka 16.00. Klokka 12.00 innleder Siri H. Huseby om "Historien om hvordan en slektsbok ble til". Klokka 14.00 innleder Dag Hofsødegård om "Internett og slektsgransking". Hele dagen vil det være demonstrasjon i bruk av bygdebøker, folketellinger og kirkebøker på mikrofilm i

biblioteket og bruk av internett. Alle nye og gamle slektsgranskere i Blaker og Sørum inviteres til å delta. Det blir også omvisning i Huset og mulighet for en kopp kaffe og sosialt samsvær med folk med tilsvarende interesse for slektsgransking.

Velkommen til årsmøtet med orientering om Sørumbåten

Årsmøtet i Blaker og Sørum historielag holdes på Sørumsand Misjonshus tirsdag 13. februar klokka 19.00.

Før det ordinære årsmøtet vil konservator Pål Nymoen fra Norsk Sjøfartsmuseum fortelle om hva som har skjedd med Sørumbåten etter at den ble hevet opp av mudderet ved Hammeren, hva planene er for videre konservering av båten og ikke minst hva dette unike båtfunnet betyr for vår forståelse av den eldste Norgeshistorien.

Ordinær innkalling med dagsorden og sakspapirer til årsmøtet følger sammen med dette nummeret av Artikler. Ekstra hyggelig ville det være om mange av de mange *nye* medlemmene av laget kunne finne veien til Misjonshuset på Sørumsand. (Det ligger like ved innkjørselen til GE Hydro, gamle Sørumsand Verksted.)

Det blir enkel servering av kaffe/te og rundstykker.

De av våre medlemmer som besøker markedet under Sørum Festivalen Kultur-arena 2001 i Frognerhallen lørdag 27. januar, vil få innkallingen utlevert der.

Fra omgangsskoler til faste skoler i Sørum – 20. mars

Blaker og Sørum historielag inviterer alle interesserte til et åpent møte på Vølneberg gamle skole tirsdag 20. mars klokka 19.00. Det er styrer ved Pedagogisk forskningsinstitutt ved Universitetet i Oslo, Knut Tveit, som vil holde foredrag under tittelen *Bør skolen komme til elevene eller bør elevene komme til skolen? Fra omgangsskole til faste skoler i Sørum.*

Knut Tveit har skrevet sin doktoravhandling om allmueskolen på østlandsbygden 1730-1830, og har gjennom

10 – 15 års arkivstudier også kommet over ukjent materiale som belyser overgangen fra omgangsskole til fastskole i Sørum. Han har vært bosatt på Sørumsand i 30 år, og kjenner derfor bygda vår godt.

Etter 17 års restaureringsarbeider er Vølneberg gamle skole nå på det nærmeste ferdig. Siste året har det vært økt pågang på skoleklasser som tar en skoledag der for å sette seg inn i hvordan det var å gå på skole ”i gamle dager”.

Vi inviterer alle historielagets medlemmer til å besøke skolen, og samtidig feire vårjevndøgn med et interessant foredrag. De som har vanskeligheter med å ta seg til Vølneberg skole med egen bil, kan ta kontakt med noen av oss i historielagets styre, så skaffer vi skyss.

Kommunal støtte til Sørumbåten og Pilgrimsleden

På kommunestyremøtet 13. desember gjorde Sørum kommunestyre følgende vedtak: ”Sørum kommune arbeider aktivt for å få Sørumbåten til kommunen. Dette skal innen juni 2001 gjenspeile seg i et nytt mandat for Stokkebåten.” Samtidig har kommunen bevilget kr. 58.000,- til det videre arbeidet i Stokkebåtutvalget.

Kommunen har også bevilget kr. 15.000,- til innkjøp av sju nye merkestolper, et emaljeskilt ved Jernbaneundergangen på Frogner og et større opplysningsskilt på Vilbergfjellet i forbindelse med Pilgrimsleden.

Lederens spalte

Onsdag 16. januar konstituerte prosjektgruppa for lokalhistorisk materiale i Sørum-skolen seg med Svein Sandnes fra Historie-laget som leder og Ellen Margrete Knivs-land fra Kulturkontoret som sekretær.

Gruppa skal etablere kontakt mellom lærere i Sørum og personer i historielaget med lokalhistorisk kompetanse for å produsere materiale som kan brukes til undervisning i alle klassetrinn i grunn-skolen i Sørum.

Materialet skal i utgangs-punktet kunne brukes til undervisning i alle fag, eller som prosjektarbeid med tilknytning til flere fag. Før materialet gjøres tilgjengelig for andre, skal det være utprøvd i grunnskolen i Sørum. Når materialet er utprøvd og godkjent av prosjektgruppa, legges det ut på historie-lagets internettsider til fri bruk av lærere og elever i Sørum-skolen.

I prosjektgruppa sitter lærerne Torbjørn Eid, Olaug Hexeberg, Kjell Romsås, Tordis Romsås, Kjell Stamnes og Tore Åsen. Grunnskoleseksjonen dekker møtehonorer for lærernes deltakelse i prosjektgruppa. Fra historielaget deltar også Leif Mathisen og Lillian Mobæk.

Ellen Margrete Knivslund er nettverkskonsulent ved Kulturkontoret, og hennes arbeid som sekretær for prosjektet inngår som en del av denne jobben. Hun har bl.a. bakgrunn som leder av SFO på Vesterskaun skole, og ledet der arbeidet med dukkefilmen elevene laget om Sørumbåten.

Med nedsetting av denne prosjektgruppa er et stort skritt tatt for å realisere et viktig punkt i strategiplanen for historielaget. På mange måter "ligger det i tida" at det er behov for et slikt initiativ. Læreplanene fokuserer sterkt på at undervisninga skal ta utgangspunkt i det nære og kjente. Men alle lærebøker og øvrige hjelpemidler er utarbeidet for et nasjonalt marked.

Samtidig kommer stadig flere lærere til kommunen uten den lokalkunnskap som kan være en forutsetning for å lykkes i å gi undervisninga et lokalt preg. Hvem skal de kontakte? Hvor kan de hente stoffet sitt? Her kommer historielaget inn med sine medlemmer, som i ulike sammenhenger kan bidra til en lokal læremiddelsamling.

Tanken er altså ikke å lage ei lærebok, men i samsvar med læreplanenes intensjoner samle materiale som i større og mindre grad kan benyttes av alle. Vi i historielaget ser på dette som en ekte dugnad. Lærere som får til et prosjekt bygd på lokalhistorisk materiale deler sine

erfaringer med andre kollegaer i kommunen. Til gjengjeld får de selv en erfaringsbank med opplegg som andre har benyttet seg av, og kan spare mye arbeid ved å bygge på dette.

Det materialet som samles skal i første omgang presenteres på historielagets sider på internett. I neste omgang kan det nok også være aktuelt å samle noe av materialet i en arbeidsperm slik historielaget opprinnelig hadde tenkt seg.

Nå er det bare for lærerne i Sørum-skolen å brette opp armene og gå i gang med arbeidet. Kanskje kan dere hente inspirasjon ved å komme på det åpne møtet historielaget arrangerer på Vølneberg skole tirsdag 20. mars?

Svein Sandnes

Artikler fra Blaker og Sørum historielag redigeres av Svein Sandnes.

Returadresse: Svein Sandnes

Postboks 62, 1927 RÅNÅSFOSS

B